

QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI

ILMIY-ELEKTRON JURNALI
1-SON

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD**

2023
VOLUME №1

**QO‘QON
UNIVERSITETI
XABARNOMASI
1-SON**

**KOKAND
UNIVERSITY
HERALD
VOLUME 1**

**ВЕСТНИК
КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТ
ВЫПУСК 1**

1/2023

QO'QON UNIVERSITETI

XABARNOMASI

Ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

G'.E.Zaxidov

Bosh muharrir:

Sh.R.Ruziyev

Tahrir kengashi mas'ul kotibi:

A.A.Yusupov

Tahririyat hay'ati:

1. I.f.d., prof., S. G'ulomov (O'z.R. Fanlar Akademiyasi)
2. DSc., prof., Sh. I. Mustafakulov
3. DSc., Mark Rozenbaum (AQSH)
4. PhD., I. Bobojonov (IAMO, Germaniya)
5. PhD., N. Djanibekov (IAMO, Germaniya)
6. PhD., K. Akramov (IFPRI, AQSH)
7. PhD., N. Yusupov (Woosong University, J.Koreya)
8. DSc., D. Xosilova (University of Wyoming, AQSH)
9. I.f.d., prof., B. Salimov (TDIU)
10. I.f.d., prof., K. Axmedjanov (KIUT)
11. I.f.d., prof., N. Maxmudov (TDIU)
12. PhD., Sh. Aktamov (Singapur universiteti)
13. I.f.d., prof., U. Gafurov (TDIU)
14. I.f.d., prof., X. Qurbonov (TDIU)
15. F.f.n., dotsent D. Xodjayeva (QDPI)
16. I.f.n., dotsent, N. Urmonov (TDIU)
17. F.f.d., prof., Sh. Shaxobidinova (ADU)
18. F.f.d., prof., M. Umarxodjayev (ADU)
19. I.f.n., dotsent, J. Qambarov (FarPI)
20. PhD, dotsent, D. Rustamov (ADU)
21. I.f.n., dotsent, A. Islamov (Qo'qon universiteti)
22. PhD., M.Najmiddinov (Qo'qon universiteti)

Qo'qon universiteti xabarnomasi

("Вестник Кокандского университета – Kokand University Herald") ilmiy-elektron jurnali Qo'qon universiteti Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2020-yil 10- oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №1138 raqami bilan ro'yxatidan o'tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O'zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-1695 ISSN-raqami olingan.

© "Kokand University" – 2023

Tahririyat manzili:

150100, Farg'ona viloyati, Qo'qon shahri, Turkiston ko'chasi, 28 a-uy, 1-xonadon

Mundarija:/Outline:

Iqtisodiyot / Economy			
1.	K. Konstantin	Factors and vector of the development of institutions in the sme sector of the national economy	3-7
2.	B. Khursanaliyev	The impact of population growth on the country's economic development	8-11
3.	N. Sharapova	Network analysis of social media research in entrepreneurship development	12-15
4.	M. Абдуллаев	Тенденции и перспективы развития сферы услуг в узбекистане	16-20
5.	Г. Карабаева	Стимулы развития малого бизнеса для повышения качества жизни населения	21-24
6.	A. Вахромов	Problems of the digitalization process in networks and sectors of the economy	25-28
7.	Sh. Dexkanov	Qurilish materiallari sanoati aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv mexanizmi samaradorligini oshirish	29-34
8.	N. Karimova	Analysis of the current state of retail advertising: a systematic mapping study	35-38
9.	O. Исаев	Внедрение международных стандартов при исламском финансировании в узбекистане	39-42
10.	J. Nuritdinov, A. Abdullayev	O'zbekistonning jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish uchun uzoq yo'li va xitoy tajribasi	43-47
11.	J. Qodirov	Davlat-xususiy sherikchiligi asosida amalga oshirilgan loyihalarning investitsiyaviy samaradorligini oshirishda soliq va sug'urtalashning o'rni	48-50
12.	S. Rustamova	Korxonalarda qabul qilingan qarorlarni boshqaruv samaradorligiga ta'sirini iqtisodiy matematik modellashirish	51-56
13.	A. Sattorov	Auditorlik tashkilotlari tomonidan auditorlik tekshiruvlari o'tkazish jarayonida dalillarni to'plash ahamiyati va zaruriyati	57-60
14.	B. Turanboyev Sh. Nishonkulov	Does inflation significantly affect stock investments and their price?	61-64
15.	A. Xojayev	Oliy ta'lim muassasalarida byudjetdan tashqari faoliyatidagi daromadlari va xarajatlari hisobini takomillashtirish yo'llari	65-68
16.	M. Xomidov	Mamlakatimiz iqtisodiyotini takomillashtirish jarayonida innovatsiyalarni joriy etishning o'rni	69-72
17.	N. Yuldasheva, A. Umarov, A. Abdullayev	Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi	73-75
18.	A. Yusupov	O'zbekiston iqtisodiy sharoitida inson resurslaridan foydalanishdagi faoliyat turlari	76-78
19.	M. Turg'unov	Oziq-ovqat sanoati korxonalari faoliyatini boshqarishda ekonometrik prognoz ko'rsatkichlaridan foydalanish	79-83
20.	D. Мамаюсупова	Мамлакатизда давлат-хусусий шериклиги асосида туризмни барқарор ривожлантириш истиқболлари	84-90
21.	K. Ахмеджанов Ф. Зайниев	Аҳоли даромадлари ва харажатлари балансига жисмоний шахслар даромад солигининг оптимал таъсирини таъминлаш йўллари	91-96
Pedagogika / pedagogy			
22.	Sh. Jumanova	Peyzajning ijtimoiy - psixologik motivni anglatishdagi o'rni	97-99
23.	O. Kasimova	Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy faoliyati jarayonida pedagogik improvizatsiyaning o'rni	100-102
24.	B. Safarov	Xalqaro baholash dasturlari (pirls) asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarinining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish	103-105
25.	A. Тангриев	Малакали дзюдочиларни тайёрлашда буралиб улоқтириш бўйича малака тавсиялар	106-111
Lingvistika / Linguistics			
26.	D. Azimova D. Solidjonov	Learning english language as a second language with augmented reality	112-115
Qishloq xo'jaligi / Agriculture			
27.	A Xatamov X. Jabborov	«BUXOROISHARIF» zavod tipining asosiy xususiyatlari	116-118

O'ZBEKISTONNING JAHON SAVDO TASHKILOTIGA A'ZO BO'LISH UCHUN UZOQ YO'LI VA XITOIY TAJRIBASI

Nuritdinov Jalolxon Tursunboy o'g'li
Abdullayev Axrorjon Axadjon o'g'li

Qo'qon Universiteti "Raqqamli texnologiyalar va matematika" kafedrası o'qituvchisi.

E-mail: nuriddinovit@gmail.com

Qo'qon Universiteti Iqtisodiyot yo'nalishi 3-bosqich talabasi

E-mail: ahrorjon1611@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Qabul qilindi: 24-mart 2023-yil

Tasdiqlandi: 26-mart 2023-yil

Jurnal soni: 1

Maqola raqami: 10

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.247>

KALIT SO'ZLAR/ Ключевые слова/ keywords

JST, YaIM, O'zbekiston, Xitoy, investitsiya, model, ekonometrika, taraqqiyot, korrelyatsiya

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekistonning Jahon Savdo Tashkiloti(JST)ga a'zo bo'lish yo'lidagi harakatlari uning kuzatuvchilik maqomi, Xitoy va Markaziy Osiyo davlatlaridan qaysilari JSTga a'zo bo'lgan va bu ularga qanday ta'sir qilganligi, investitsiyalar hajmi ortganligi va import - eksport haqida so'z boradi. Metodologiya qismida esa qanday qilib Xitoyning JSTga a'zo bo'lishidan avvalgi va keyingi YaIM miqdorini ekekonometrik tahlilini ko'rishimiz mumkin. Unda JSTga a'zo bo'lish mamlakat iqtisodiyotiga qanday darajada bog'liqligi korrelyatsiya koeffitsientlari bilan ochib berilgan. Shuni ham inobatga olish kerakki ekonometrik tahlil davomida elastiklik koeffitsienti orqali Xitoyning YaIM miqdori yiliga 688% dan o'sib borayotganiga guvoh bo'lamiz. Darbin Uotson mezonining kichik miqdorlarda chiqqani esa o'rtacha xatolik juda ham kam miqdorlarda ekanini ko'rsatayotganini ko'rishimiz mumkin. Shu va shunga o'xshash natijalar batafsil yoritib berilgan. Undan so'ng esa O'zbekistonning JSTga qo'shilishi uchun kerakli tavsiyalar va ko'nikmalar berilgan.

Kirish. O'zbekiston Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) a'zo bo'lish uchun 1994 yilda Jahon Savdo Tashkilotini tashkil etish to'g'risidagi Bitim imzolangan yili ariza bergan. JST global savdoning 98 foizini samarali tartibga soladi va 2016 yil holatiga ko'ra 164 a'zo davlatni o'z ichiga oladi. Hozirda 20 dan ortiq davlat JSTga a'zo bo'lish bo'yicha muzokaralar olib bormoqda, jumladan, O'zbekiston. O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lish jarayoni hamon davom etmoqda va JST tarixidagi eng uzoq davom etgan a'zolik muzokaralaridan biridir. Sababi JSTning O'zbekistonni qabul qilishni istamasligida emas. Aksincha, muddatning uzaytirilishi O'zbekistonning qo'shilish jarayonini davom ettirmaslik tanlovi bilan bog'liq. Hukumatning JSTga a'zo bo'lish istagi vaqt o'tishi bilan pasayib ketdi, chunki hukumat JSTga a'zo bo'lishning afzalliklari haqida ishonchsiz edi. Biroq, O'zbekistondagi so'nggi siyosiy

o'zgarishlar, ayniqsa, 2016-yilda yangi prezident hokimiyatga kelganidan so'ng, O'zbekistonning global miqyosdagi siyosiy va iqtisodiy ochiqligiga umid uyg'oting. Ushbu o'zgarishlardan kelib chiqqan holda, mamlakatning JSTga a'zo bo'lishi kutilmoqda.

Ushbu maqola O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lish jarayonini ko'rib chiqishga qaratilgan. U ushbu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qiladi va siyosatчилarga tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Sobiq Ittifoq (FSU) davlatlari orasida birinchi bo'lib JSTga a'zo bo'ldi. Biroq JST ishchi guruhlari bilan to'rt marta maslahatlashuvdan so'ng (so'nggi yig'ilish 2005-yilda) O'zbekistonning a'zo bo'lish jarayoni oldinga siljimadi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Ozarbayjon, Belarus va Turkmaniston bilan bir qatorda JSTga a'zo bo'lmagan yagona FSU davlatlari hisoblanadi (1-jadval).

1-jadval : POSTSOVET DAVLATLARINING JSTGA A'ZO BO'LISH HOLATI

Mamlakat	Ilova	Holat/a'zolik
Armaniston	1993 yil	2003 yil
Ozarbayjon	1997 yil	Muzokaralar
Belarusiya	1993 yil	Muzokaralar
Gruziya	1996 yil	2000
Qozog'iston	1996 yil	2015 yil
Qirg'iziston	1996 yil	1998 yil
Moldaviya	1993 yil	2001 yil
Rossiya	1993 yil	2012 yil
Tojikiston	2001 yil	2013 yil
Turkmaniston	-	boshlanmagan
Ukraina	1993 yil	2008 yil
O'zbekiston	1994 yil	Muzokaralar

1-jadval. Postsovet davlatlarining JSTga a'zo bo'lish holati

Muzokaralarning sekin sur'ati O'zbekistonda tashqi savdo bo'yicha siyosat ustuvorliklarining o'zgarishi natijasidir. 1994/1995 yillarda ba'zi bir liberallashtirish islohotlaridan so'ng hukumat proteksionistik savdo siyosatini tanlashga qaror qildi. Bu savdo shartlarining yomonlashuviga javob bo'ldi (mamlakatning asosiy eksport tovarlari narxining pasayishi). Hukumat valyuta nazorati orqali importni qisqartirdi va 1996 yilda import o'rnini bosish dasturini ishga tushirdi. Hukumat valyuta konvertatsiyasiga kirishni cheklash orqali "keraksiz" importni (masalan, iste'mol tovarlari) cheklashni davom ettirdi va "xohlagan" importni (masalan, mashinalar, ijtimoiy

ahamiyatga ega tovarlar va boshqalar) rag'batlantirdi. Bu siyosat keyinchalik "Taraqqiyotning o'zbek modeli" deb nomlandi. " 1998 yilda FSU shtatlari va Osiyodagi keyingi iqtisodiy inqiroz hukumatning proteksionizmga bo'lgan munosabatini kuchaytirdi. Bunday yangi sharoitda JSTga a'zo bo'lish O'zbekiston hukumati uchun ustuvor masala emas edi (Pomfret & Richard, 2020).

Savdoni liberallashtirish umidi 2003 yilda hukumat valyuta ayirboshlash cheklavlarini olib tashlab, liberallashtirish yo'lida qadamlar qo'rganidan keyin qayta tiklandi. Islohotlar natijasida savdo va umuman iqtisodiyot sezilarli darajada o'sdi. Biroq 2007/2008

yillardagi jahon iqtisodiy inqirozi O'zbekistonga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Inqirozga javoban hukumat xorijiy valyutani faqat hukumat tomonidan tasdiqlangan almashtiruvchilar bilan cheklab, savdo proteksionizmga qaytdi.

Proteksionistik siyosatning ta'siri ikki tomonlama edi. Ayrim ekspertlar O'zbekistonning global inqirozga bo'lgan munosabatini olqishladi, chunki mamlakat inqirozdan eng kam ta'sir ko'rsatgan. O'zbekiston global inqiroz davrida o'sish sur'ati eng yuqori bo'lgan davlatlar qatoriga kirdi. Boshqa tomondan, iqtisod, xususan tashqi savdo ustidan kuchli hukumat nazorati korruptsiyaning kuchayishiga sharoit yaratib, boshqaruvning yomonlashuviga va iqtisodiy samaradorlikka olib keldi (Umirdinov A & To'raqulov V, 2019).

Hukumat import o'rnini bosish dasturi doirasida tashqi savdoni samarali monopoliyaga oldi. Ushbu dastur doirasidagi kompaniyalar valyuta konvertatsiyasiga imtiyozli kirish huquqiga ega edilar. Rasmiy qonuniy kurs va norasmiy bozor kursi o'rtasidagi katta tafovut korruptsiyaga turtki bo'ldi, chunki bu kompaniyalar konvertatsiya qilingan xorijiy valyutani import uchun ishlatish o'rniga qora bozorda sun'iy yuqori kurs bo'yicha sotish orqali ortiqcha foyda olishlari mumkin edi. Shu bilan birga, ko'pchilik xususiy tadbirkorlik sub'ektlari valyuta konvertatsiyasidan cheklangan va tartibsiz foydalanish imkoniyatiga ega bo'lib, tashqi savdodagi ishtirokida cheklanib qolgan. Natijada proteksionizm ishbilarmonlik faolligining pasayishiga va iqtisodiy samaradorlikka olib keldi (A Akhrorjon, 2022).

2016-yil O'zbekiston tarixida muhim voqea bo'ldi. Birinchi Prezident Islom Karimov kutilmaganda olamdan o'tganidan so'ng, yangi prezident Shavkat Mirziyoyev siyosat va siyosat sohasida istiqbolli iqtisodiy debiut qildi. Hukumat keng ko'lamli iqtisodiy islohotlarni, jumladan, tashqi savdo sohasida ham e'lon qildi (A Akhrorjon & K Zumradxon, 2022). Bundan tashqari, u tashqi hamkorlikka e'tibor qarata boshladi, bu proteksionizmdan uzoqlashish sifatida qabul qilinadi. Mirziyoyev mintaqaviy hamkorlikni O'zbekiston uchun ustuvor yo'nalish deb e'lon qilib, qo'shni davlatlarga ko'p marotaba tashrif buyurgan. 2017-yil sentabr oyida yangi hukumat barcha import qiluvchilar uchun teng imkoniyat yaratib, valyuta cheklolarini olib tashladi - davlatga tegishli bo'ladimi yoki xususiy bo'ladimi - 2017 yil sentyabr oyida hukumat eksportchilar uchun cheklolarni engillashtirdi. Bu o'zgarishlar 2017-yilda O'zbekiston tashqi savdo aylanmasining taxminan 20 foizga o'sishiga olib keldi. Ekspertlar hamjamiyatida bu chora-tadbirlar to'g'ri yo'nalishdagi qadam ekanligi va iqtisodiy islohotlar aholi farovonligini oshirishga olib kelishi haqida yakdil fikr mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi paytda iqtisodiy fan va amaliyot amaliy matematika yutuqlaridan tobora kengroq foydalanmoqda, ularni ilmiy tadqiqotlar qurolidan murakkab xo'jalik masalalarini samarali hal kilishning muhim vositasiga aylantirmoqda.

Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasi ham mikro-, ham makro darajada tabiiy, zaruriy element sifatida matematik modellar va usullarni o'z ichiga oladi. Matematikadan iqtisodiyotda foydalanish iqtisodiy o'zgaruvchilar va ob'ektlarning eng muhim, ahamiyatli bo'lanishlarini ajratishga va formal tasvirlashga, iqtisodiyot nazariyasining qoidalari, tushunchalari va xulosalarini aniq va lo'nda bayon qilishga imkon beradi.

Biz bu tadqiqotni amalga oshirish mobaynida ekonometrik tahlil metodidan foydalandik. Ekonometrik usullar oddiy an'anaviy usullarni

inkor etmasdan, balki ularni yanada rivojlantirishga va obyektiv o'zgaruvchan natija ko'rsatkichlarini boshqa ko'rsatkichlar orqali muayyan tahlil qilishga yordam beradi. Ekonometrik usullarning va kompyuterlarning milliy iqtisodiyotni boshqarishda afzalliklaridan biri shundaki, ular yordamida modellashtiruvchi obyektga omillarning ta'sirini, natija ko'rsatkichiga resurslarning o'zaro munosabatlarini ko'rsatish mumkin. Bu esa o'nlab tarmoqlar va minglab korxonalarda ishlab chiqarish natijalari va milliy iqtisodiyotni ilmiy asosda prognozlashtirish va boshqarishga imkon beradi.

Ekonometrik modellashtirish iqtisodiy ko'rsatkichlarni o'zgarish qonuniyatlarini, tendentsiyalarni aniqlash natijasida ekonometrik modellar yordamida iqtisodiy jarayonlarni rivojlanish va prognozlash yo'llarini belgilaydi. Bizga bu metodni qo'llash va ekonometrik tahlil qilishimiz uchun ko'plab ma'lumotlar kerak bo'ladi. Bu ma'lumotlarni quyida keltirib o'tamiz. Natijalar qismida esa Ekonometrik metodimizdan olingan natijalar va tahlillar batafsil berib o'tilgan. Quyida metodimizda foydalanilgan jadval va ma'lumotlar bilan tanishamiz.

JSTga a'zo bo'lish JST va a'zo davlat o'rtasida intensiv muzokaralarni talab qiladigan siyosiy jarayondir. Qo'shilgan mamlakat o'z iqtisodiyotini xalqaro raqobat uchun ochishi talab qilinadi va qo'shilish shartlari har bir holatda farq qilishi mumkin bo'lsa-da, o'z bozorlariga erkin kirishni ta'minlashga rozi bo'ladi. Mamlakat JSTga a'zo bo'lgandan so'ng, savdoni keyingi cheklashlarga yo'l qo'yilmaydi, aks holda mamlakat savdo hamkorlarining oqibatlariga duch kelishi mumkin - amalda liberallashtirish qaytarib bo'lmaydi.

JSTga yangi a'zo bo'lgan davlatlarning tajribasi shuni ko'rsatadiki, ularning JSTga a'zo bo'lishidan iqtisodiy foyda ayniqsa uzoq muddatda sezilishi mumkin. Biroq, qo'shilishning darhol siyosiy foydalari bor, chunki u qo'shilayotgan mamlakat hukumatiga o'z qonunchiligini yaxshilashga va JST qonunchiligi bo'yicha majburiyatlarga murojaat qilish orqali o'zini manfaatli guruhlardan himoya qilishga yordam beradi. Darhaqiqat, qo'shilish hukumatga bozor tamoyillariga qat'iy amal qilish, barqaror savdo va sarmoyaviy muhitni yaratishga yordam beradi.

O'zbekistonda allaqachon proteksionizm bilan kechgan liberallashtirish urinishlari bo'lgan. Shu bois O'zbekistonning yangi rahbariyati liberallashtirish islohotlarini davom ettirish bo'yicha e'lon qilingan qat'iylik tez orada amaliy harakatga aylanishiga ishonch hosil qilishi kerak. JSTga a'zo bo'lish islohot jarayoni muvaffaqiyatli bo'lishini va keyinchalik uni qaytarib bo'lmasligini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Raqobat uchun bozorlarni ochish. Hozirgi vaqtda O'zbekiston tashqi savdosi o'rtacha import tariflari bo'yicha Janubiy Kavkaz va Markaziy Osiyoning boshqa davlatlariga qaraganda ancha yopiq (2-jadvalga qarang). O'zbekiston import uchun 0-30% gacha bo'lgan bojlarni qo'llaydi. Birlamchi yoki oraliq tovarlar uchun nol yoki pastroq bojlar va yakuniy mahsulotlar uchun yuqori stavkalar qo'llaniladi. Mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlar bilan raqobatlashadigan ayrim mahsulotlarga qo'shimcha importga xos aksiz bojlari solinadi. Masalan, avtomobillarga qo'llaniladigan bojlar (import tarifi va maxsus aksiz solig'i) avtomobilning import qiymatining 100% dan oshadi.

Mamlakat	Import tarif stavkasi diapazoni (min-maks) %	O'rtacha tarif stavkasi, barcha mahsulotlar %	O'rtacha qo'llaniladigan tarif stavkasi, barcha mahsulotlar %
Armaniston	0-100	7.8	6.36
Ozarbayjon*	0-15	8.52	8.52
Belarusiya	0-100	7.8	6.02
Gruziya	0-30	1.47	0.43
Qozog'iston	0-100	7.8	6.91
Qirg'iziston	0-100	7.8	5.33
Moldaviya	0-75	5.6	5.41
Rossiya	0-100	7.8	5.33
Tojikiston	0-15	6.14	6.14
Turkmaniston	10-100	5.43	yo'q
Ukraina	0-60	10	4.08
O'zbekiston*	0-30	14.2	13.66

2-jadval. O'zbekiston va boshqa davlatlar bojxona to'lovlarini taqqoslash

Yuqoridagi o'rtacha tarif stavkalarini ko'rsatadigan raqamlar to'liq voqeani aytib bermaydi, chunki ular savdo uchun tarifsiz to'siqlarni hisobga olmaydi. Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbekiston o'tgan davrda (1996-2003, 2007-2016) import hajmini kamaytirish uchun valyuta ayirboshlash cheklovlarini qo'llagan. Import cheklovlari ichki narxlarning oshishiga olib keldi va bozorlarga salbiy ta'sir ko'rsatdi va ba'zi korxonalar kulrang iqtisodiyotga o'tishdi. Valyuta birjalaridagi cheklovlar ham investorlarni mamlakatdan uzoqlashtirdi, chunki xorijiy

ishlab chiqaruvchilar o'z daromadlarini vataniga qaytarish imkoniyatlari haqida tashvishlanishlari kerak edi. Yomon boshqaruv ko'rsatkichlaridan ustuvorligi va korrupsiya sohasida ham O'zbekistonga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TDI)ning nisbatan past darajasiga olib keldi. Darhaqiqat, O'zbekistonda aholi jon boshiga to'g'ri keladigan to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar mintaqadagi barcha mamlakatlar orasida eng past ko'rsatkichdir (3-jadval) (Pomfret & Richard, 2020).

Mamlakat	1997-2006 yillar	2007-2016 yillar
Armaniston	60	172
Ozarbayjon	282	423
Belarusiya	25	210
Gruziya	81	311
Qozog'iston	193	672
Qirg'iziston	o'n to'rt	82
Moldaviya	33	86
Rossiya	67	303
Tojikiston	12	29
Turkmaniston	56	580
Ukraina	43	119
O'zbekiston	besh	24

3-jadval. O'zbekiston va boshqa davlatlarning aholi jon boshiga to'g'ri keladigan xorijiy investitsiyalar hajmi

JSTga a'zo bo'lish import bojlarini mintaqaviy o'rtacha darajaga tushirishni talab qilishi mumkin. O'zbekiston muayyan tarmoqlar uchun imtiyozlar va o'tish davrlarini saqlab qolishga harakat qilishi mumkin. Biroq, tariflarning umumiy qisqarishini kutish mumkin. Keling bu borada Xitoy qanday yo'l tutganini bir ko'rib chiqaylik.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Jahon Savdo Tashkilotiga qo'shilganidan keyin 20 yil ichida Xitoy tashqi savdo hajmini to'qqiz baravar oshirdi va AQShdan oldinda eng yaxshi o'yinchi bo'ldi, biroq davlat korxonalarini isloh qilish bo'yicha kam muvaffaqiyatga erishdi.

Arzon ishchi kuchi bilan qurollangan Xitoy 2001-yil dekabr oyida JSTga a'zo bo'lganidan beri jahon zavodi rolini o'z zimmasiga olib, eksport hajmini barqaror oshirib bordi. Shuningdek, tariflarni bosqichma-bosqich pasaytirish orqali importni oshirdi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferentsiyasiga ko'ra, 2001 yildan 2020 yilgacha uning eksporti 870 foizga, import esa 740 foizga oshdi. Savdoning umumiy qiymati 810% ga oshdi, bu umumiy global savdoning 180% o'sishidan ancha tezroq.

2001 yil 11 dekabrda Xitoy rasmiy ravishda Jahon Savdo Tashkilotiga (JST) qo'shildi, bu Xitoyning islohoti va ochilishida va sotsialistik modernizatsiya harakatida muhim bosqich bo'ldi. O'tgan yigirma yil ichida Xitoy JST bo'yicha o'z majburiyatlariga to'liq rioya qildi va o'zining ochilishini davom ettirdi, bu esa Xitoyning rivojlanish to'liqlinini faollashtirdi va jahon iqtisodiyoti suvlarini yangiladi.

Xitoyning JSTga a'zo bo'lgandan keying YaIM miqdori qanchalik ortganini 4-jadvalda ko'rishimiz mumkin.

Xitoy YaIM hajmi JSTga qo'shilishdan avval va keyin			
Yil	Avval	Yil	Keyin
1980	191 149 211 575,00 ₪	2001	1 339 395 718 865,30 ₪
1981	195 866 382 432,54 ₪	2002	1 470 550 015 081,55 ₪
1982	205 089 699 858,78 ₪	2003	1 660 287 965 662,68 ₪
1983	230 686 747 153,26 ₪	2004	1 955 347 004 963,27 ₪
1984	259 946 510 957,14 ₪	2005	2 285 965 892 360,54 ₪
1985	309 488 028 132,65 ₪	2006	2 752 131 773 355,16 ₪
1986	300 758 100 107,25 ₪	2007	3 550 342 737 010,84 ₪
1987	272 972 974 764,57 ₪	2008	4 594 307 032 660,79 ₪
1988	312 353 631 207,82 ₪	2009	5 101 703 073 086,04 ₪
1989	347 768 051 311,74 ₪	2010	6 087 163 874 512,21 ₪
1990	360 857 912 565,97 ₪	2011	7 551 500 124 203,36 ₪
1991	383 373 318 083,62 ₪	2012	8 532 229 986 993,65 ₪
1992	426 915 712 711,15 ₪	2013	9 570 406 235 659,64 ₪
1993	444 731 282 436,76 ₪	2014	10 475 682 920 594,50 ₪
1994	564 324 670 005,92 ₪	2015	11 061 553 079 876,40 ₪
1995	734 547 898 220,51 ₪	2016	11 233 276 536 737,20 ₪
1996	863 746 717 503,79 ₪	2017	12 310 409 370 892,80 ₪
1997	961 603 952 951,82 ₪	2018	13 894 817 549 374,20 ₪
1998	1 029 043 097 554,08 ₪	2019	14 279 937 500 606,50 ₪
1999	1 093 997 267 271,06 ₪	2020	14 687 673 892 882,00 ₪
2000	1 211 346 869 605,24 ₪	2021	17 734 062 645 371,40 ₪

4-jadval. Xitoy YaIM hajmi JSTga qo'shilishdan avval va keyin

Ko'rib turganingizdek Xitoy JSTga qo'shilganining dastlabki 4-yilidayoq YaIM hajmi 1 trln dollarga ko'tarilmoqda. So'nggi 20 yillikda esa bu sonlar deyarli 18 trln dollarga o'sdi. Bu holatni ekonometrik tahlil qilib ko'radigan bo'lsak quyidagi natijalarga erishamiz.

5-jadval. Xitoy YalIM hajmining JSTga qo'shilişhdan avvalgi va keying holatlarining ekonometrik tahlili

	Xitoy YalIM hajmi JSTga o'shilişhdan avvalgi	keyin miqdollar hisobida																		
	avval	keyin	X	Y	X ²	Y ²	(X - \bar{X}) ²	(Y - \bar{Y}) ²	\hat{Y}	Y - \hat{Y}	Ai	e ²	(e - e) ²							
1	191,149	1339,395	1399,395	266024,0149	1793978,966	36537,9402	40717429,9	101379,4091	125,9388491	65,21015093	0,341448271	4252,86378								
2	195,866	1470,55	1470,55	288030,7463	2162517,303	38863,48996	39060825,9	98397,86098	133,823369	62,04243097	0,316759575	3849,26324	10,0344498							
3	205,089	1660,287	1660,287	340506,6005	2756552,922	42061,49792	36725164,4	92696,7035	145,2300965	59,85890349	0,281867938	3583,08833	4,76779225							
4	220,686	1995,347	1995,347	451071,178	3823381,89	53216,0306	33236021,4	77765,31641	162,9683869	67,71761313	0,283548864	4585,67513	61,7593172							
5	259,946	2285,965	2285,965	594227,4579	5225635,981	67971,92292	29533258,4	62302,32322	182,8443378	77,1016622	0,296606458	5944,66631	88,0603769							
6	309,488	2752,131	2752,131	851751,5189	7574225,041	95782,82214	24683856,5	40024,93722	210,8691052	98,61889482	0,318651757	9725,68642	462,9913							
7	300,756	3550,342	3550,342	1067793,759	12604928,32	90455,37456	17389517,8	43594,23846	258,8556113	41,90238874	0,139322607	1755,81018	3216,76206							
8	272,972	4594,307	4594,307	1254117,17	21107656,81	74513,71278	9772557,93	55969,3078	321,6162308	-48,64425078	0,178202346	2366,26313	8198,69393							
9	312,353	5101,703	5101,703	1593532,237	26027373,5	97564,39661	6857658,15	38886,78827	352,1196656	-39,76666559	0,127313218	1581,38769	78,8115187							
10	347,766	6067,163	6067,163	2116920,502	37053553,39	120942,5818	2667515,59	26173,52338	411,3631266	-63,59512664	0,182866528	4044,34013	567,795556							
11	360,857	7551,5	7551,5	2725011,636	57025152,25	130217,7744	28532,6391	22109,70738	499,395095	-138,5385095	0,383915261	19192,9186	5616,51064							
12	383,373	8532,229	8532,229	3271026,228	72798931,71	146974,8571	659040,231	15920,71945	558,3545543	-174,9815543	0,45642639	30618,5444	1328,09552							
13	426,915	9570,406	9570,406	4085748,877	91592671	182256,4172	3422462,74	6828,598315	620,7672333	-193,8522333	0,454076885	37578,6884	356,102526							
14	444,731	10475,682	10475,682	4658860,532	109739913,4	197785,6624	7591480,34	4201,545974	675,1902271	-230,4592271	0,518199152	53111,4554	1340,07199							
15	564,324	11061,553	11061,553	6242299,835	122357954,8	318461,577	11163196	3000,15456	710,4113683	-146,0873683	0,258871443	21341,5192	7118,61056							
16	734,547	11233,27654	11233,27654	8251369,58	126186501,8	539596,2952	12340188,7	50623,50001	720,7349701	13,81202899	0,018803466	190,77217	25567,8175							
17	863,746	12310,40937	12310,40937	10633066,85	151546178,9	746057,1525	21068038,5	125454,5703	785,4895792	78,25642077	0,080601196	6124,06739	4153,07952							
18	961,603	13894,81755	13894,81755	13361298,24	193065954,7	924680,3296	38123233,6	204351,6134	880,7403496	80,86265036	0,084091512	6538,76822	6,79243268							
19	1029,043	14279,9375	14279,9375	14694669,73	203916615	1058929,496	43027321,4	269872,6307	903,8928255	125,1501745	0,121618022	15662,5662	1961,3848							
20	1093,997	14687,67389	14687,67389	16068271,18	215727764,4	1196829,436	48542681,6	341577,9062	928,4049468	165,5920532	0,151364266	27420,7281	1635,54555							
21	1211,346	17734,06265	17734,06265	21482085,85	314496977,9	1467359,132	100273118	492517,1578	1111,546437	99,79956254	0,08238733	9959,95268	4328,65183							
\bar{X}	10700,557	162128,7375	162128,7375	114287684,7	1778554420	7626120,899	526883109	2173648,512	10700,557	1,36424E-12	5,106642486	289428,525	66102,3392							
\bar{Y}	509,550333	7720,416071	7720,416071	5442270,701	84694496,19	363148,6142	25089671,9	103507,072	509,5503333	6,49639E-14	0,243173452	12829,9298	3305,11696							
σ_{X}	103507,072	25089671,87																		
σ_{Y}	321,72515	5008,959161																		
r	0,060117571																			
r^2	45,4176757																			
$\bar{Y} - 45,417 + 0,06011X$																				

Xitoyning JSTga qo'shilishdan avvalgi va keyingi ko'rsatkichlarini tahlil qilar ekanmiz JSTga a'zo bo'lish mamlakat YalM miqdoriga to'g'ri va juda kuchli bog'langanligini ko'rsatdi. Ya'ni korrelyatsiya koeffitsienti $R = 0,935974249$ natijani ko'rsatdi. Bulardan tashqari ekonometrik model ham bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Modelga ko'ra b konstanta hisoblanadi. Agar mamlakat JSTga qo'shilmaganda va avvalgi yo'nalishda olg'a yurganda YalM miqdori yiliga 45mlrd dollardan oshmaganda bo'lardi. Shuningdek modelning 2-qismi a koeffitsient mamlakatning JSTga a'zo bo'lganda yiliga yana qo'shimcha 60 mlrd dollardan ta'sir qilishini ko'rsatmoqda va bu natija avvalgisiga qo'shib 105 mlrd dollarni tashkil etadi.

Shuningdek hisob kitoblardagi elastiklik darajasiga e'tibor beradigan bo'lsak, 688.14% ni ko'rsatmoqda. Bu esa Xitoyning JSTga a'zoli har 1 yil uchun avval avvalgi yil YalM miqdorining deyarli 690 % ga o'sib borishini izohlaydi.

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki o'rtacha sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xatolik ya'ni Darbin-Uotson mezoni (dw) 0.26 ni ko'rsatmoqda. Bu shu anglatadiki o'rtacha xatolik juda ham kam miqdorlarda ekanini ko'rsatayotganini ko'rishingiz mumkin. Bu modelimiz ishonchligini yanada orttiradi.

Xitoyning JSTga kirishining katta ahamiyati

JSTga a'zo bo'lish Xitoy va jahon iqtisodiy tizimi o'rtasidagi munosabatlarni tubdan o'zgartirdi, chunki bu Xitoyga o'zining qiyosiy ustunliklarini to'liq o'ynashga, xalqaro mehnat taqsimotida chuqur ishtirok etishga va eng muhim savdo va investitsiya sohasiga tez rivojlanishiga imkon berdi. dunyodagi kuch. JSTga a'zo bo'lish Xitoyning global iqtisodiy boshqaruvdagi ishtiroki uchun yaxshi sharoitlarni ta'minladi va Xitoyning xalqaro ta'siri o'sishda davom etdi; ichki iqtisodiy tizimni isloh qilishga samarali yordam berdi, bozor ishtirokchilarining hayotiyilgini rag'batlantirdi va iqtisodiy rivojlanish salohiyatini bo'shatdi.

Imkoniyatlar va xavflar

O'zbekiston JSTga a'zo bo'lish natijasida yuzaga keladigan ma'lum xavflarga duch kelishi mumkin, chunki savdoni erkinlashtirish g'oliblar va yutqazuvchilarni keltirib chiqarishi mumkin. Iste'molchilar tanlovning ko'payishi, tovarlar sifatining yaxshilanishi va narxlarning pasayishidan foyda ko'radi. Bundan tashqari, mamlakat xizmat ko'rsatish sohasini liberallashtirishdan foyda ko'rishini mumkin. Masalan, moliya va qurilish sohaslarida xizmatlar bozoriga kirish imkoniyatini berish mamlakatga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni ko'paytirishi va shu bilan yangi ish o'rinlari va o'sish imkoniyatlarini yaratishi mumkin.

Boshqa tomondan, importning ortishi bilan raqobatlashayotgan ishlab chiqaruvchilar yutqazuvchi tomonda bo'lib, zaif tarmoqlar bozorni tark etishga majbur bo'ladi. Bu qisqa muddatda mahalliy sanoat uchun yo'qotishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shunday bo'lsa-da, mamlakat uzoq muddatda yaxshiroq ahvolda bo'lishi mumkin, chunki u raqobatbardosh ustunlik sohaslariga ixtisoslashgan bo'ladi.

Deyarli barcha mahalliy sanoat tarmoqlari, ayniqsa qattiq himoyalangan sanoat, raqobat kuchayishi mumkin bo'lgan tarmoqlar qatoriga kiradi. Avtomobilsozlik, kimyo va to'qimachilik sanoati hamda qishloq xo'jaligi sohasi zarar ko'rishini mumkin bo'lganlar qatoriga kiradi. Ishsizlikning ko'payishi nuqtai nazaridan ijtimoiy oqibatlar qo'shimcha moliyaviy yuklarni keltirib chiqaradi. Bu erda davlat investitsiyalarini oshirish yoki ishsizlik sxemalarini kuchaytirish yechim bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, O'zbekiston JSTga a'zo bo'lganidan keyin tuzatish xarajatlariga duch keladi, bu esa tashqi savdo bilan

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sabirov X.N. Ekanometrika II. O'quv qo'llanma. "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi" 2022, 430 bet.
2. Pomfret, Richard. 2020. "O'zbekiston va Jahon savdo tashkiloti". <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> ga qarang. 2(1): 54–61. DOI: <https://doi.org/10.16997/srjed.35>
3. Umirdinov Alisher va Valijon To'raqulov. 2019. "Markaziy Osiyodagi proteksionizmning so'nggi tayanchi: O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lishidan keyingi avtosanoati". Savdo, huquq va taraqqiyot 11(2): 301–33.
4. A Akhrorjon. (2022). Reasons, problems and consequences for the accession of the Uzbek economy to the WTO. International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...

shug'ullanuvchi institutlarga katta sarmoya kiritishni talab qiladi. Oshkorlik va qonun ustuvorligini ta'minlash, mulk huquqini himoya qilish, shuningdek, boshqaruv institutlari sifatini oshirish muammoli bo'ladi.

Bundan tashqari, JSTga a'zo bo'lish xorijiy raqobatning kuchayishi ta'sir ko'rsatadigan yon manfaat guruhlari tomonidan qarshilikka duch kelishi mumkin. Bunday holda, hukumat islohotlar bo'yicha o'z majburiyatlarini sinab ko'rish va proteksionistik manfaatlar guruhlari bilan muzokaralar olib borish uchun echimlarni topishi kerak bo'ladi.

Xatarlar va imkoniyatlarni tegishli metodologiya va usullar bilan baholash kerak. Muayyan tarmoqlar uchun JSTga kirishni iqtisodiy baholash sifatli statistik ma'lumotlarni talab qiladi. Biroq, O'zbekistonga oid statistik ma'lumotlarning sifati ekspertlar tomonidan ko'pincha shubha ostiga olinadi. Tarmoqlar bo'yicha tashqi savdo vaqt seriyalari ma'lumotlari umuman mavjud emas, bu esa, albatta, ta'sirni baholashni qiyinlashtiradi.

Xulosa va tavsiyalar

O'zbekistonning JSTga borgan yo'li bozor islohotlarining sustligi tufayli uzoq davom etgan. Mamlakat tashqi zarbalarga javoban proteksionizmni tanladi. Proteksionistik siyosat, garchi iqtisodiy inqiroz davrida ma'lum afzalliklarga ega bo'lsa-da, chuqur bozor islohotlarini o'tkazishga imkon bermagani uchun, umuman olganda, yuqori xarajatlarni keltirib chiqardi. Tashqi savdo cheklanganligicha qoldi va mamlakatning to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun jozibadorligi mintaqaning qolgan qismiga nisbatan past edi. Biroq, rahbariyat o'zgarishi bilan davom etayotgan islohotlarga optimizm bor.

JSTga a'zo bo'lish O'zbekiston uchun boshqa FSU davlatlariga qaraganda ko'proq foyda keltirishi mumkin. O'zbekiston iqtisodiy jihatdan ancha yopiq va mintaqa davlatlari orasida aholi jon boshiga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi bo'yicha eng past o'rinda turadi. Import bojlarini pasaytirish iste'molchilarga ko'proq tanlov imkoniyatini beradi va takomillashtirilgan huquqiy va institutsional baza tufayli investitsion oqimlar oshishi mumkin. Eng muhimi, JSTga a'zo bo'lish bozor islohotlarini yanada o'tkazish imkonini beradi, bu esa mamlakatning orqaga chekinishini qiyinlashtiradi, balki imkonsizdir.

O'zbekistondagi iqtisodiy islohotlar tarixini hisobga olsak (islohotlar ortidan proteksionizm), islohotlarning orqaga qaytish xavfini istisno qilib bo'lmaydi. Shuning uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi:

- JSTga a'zo bo'lish bo'yicha muzokaralarni tezlashtirish kerak;
- Ichki bozorlarda raqobatni ta'minlash uchun import bojlarini kamaytirish kerak;
- Tashqi savdo va investitsiyalar to'g'risidagi qonun hujjatlarini xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish;
- Tashqi ishtirokchilar O'zbekistonning savdo siyosatidagi islohotlarni kuchli qo'llab-quvvatlashi, zaruratga qarab texnik va moliyaviy yordam ko'rsatishi zarur;
- Savdo siyosatini isloh qilish va O'zbekistonning JSTga a'zo bo'lishiga ko'maklashish tashqi ishtirokchilarning siyosiy hujjatlarida (masalan, Yevropa Ittifoqining Markaziy Osiyoga nisbatan strategiyasida) aks ettirilishi kerak.

JSTga a'zo bo'lish O'zbekiston uchun bozor islohotlarini ilgari surish va ularni qaytarib bo'lmaydigan qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Ochiq, shaffof va rivojlanayotgan iqtisodiyotga ega bo'lgan O'zbekiston JSTga a'zo bo'lganidan keyin xalqaro biznes uchun yanada jozibador bo'ladi.

5. A Akhrorjon. (2022). Uzbekistan and the World Trade Organization management system. International scientific conference "Topical issues of the economy in modern ...
6. A Abdullaev. (2022). O'zbekiston iqtisodiyoti uchun jstga a'zo bo'lish sabab muammo va natijalari. Raqamli texnologiyalar va ta'lim istiqbollari 1 (2), 113-121
7. A Akhrorjon, K Zumradkhan. (2022). The impact and results of membership of the wto on the education system. Educational Research in Universal Sciences 1 (5), 24-32

**QO'QON UNIVERSITETI
XABARNOMASI**

**KOKAND UNIVERSITY
HERALD**

**ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

1 / 2023

ISBN: 2181-1695

Bosishga ruxsat etildi 2022-yil 28-dekabr.
Qog'oz bichimi 60x84 1/8 «Libre Franklin, Montserrat»
garniturasida. Shartli bosma tabog'i 8. Adadi 20 nusxa.
Buyurtma rakami № . Baxosi shartnoma asosida.
"Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi"

bosmaxonasida
chop etildi.

OJS
OPEN
JOURNAL
SYSTEMS

